

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-117>

УДК 373.3.064.2:316.772.4

Люлька Г.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

МІСЦЕ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗІ ШКОЛЯРАМИ

Анотація. Розкрито поняття і особливості прояву комунікативної толерантності вчителя початкових класів у взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку. Описано показники комунікативної толерантності як складного багатокомпонентного утворення. Виділено динаміку комунікативної толерантності в професійній діяльності вчителя початкових класів. Наголошено на значенні високого рівня комунікативної толерантності для спільної діяльності педагога зі школярами. Охарактеризовано основні підструктури особистості, що обумовлюють комунікативну толерантність вчителя початкових класів, а саме: інтелектуальну, ціннісно-орієнтаційну, етичну, естетичну, емоційну, енерго-динамічну, характерологічну і функціональну. Проаналізовано ознаки ситуативної, типологічної, професійної та загальної комунікативної толерантності. До показників низького рівня загальної комунікативної толерантності віднесено наступні особливості поведінки вчителя молодшої школи: невміння чи небажання розуміти і приймати індивідуальність дітей; розглядання себе як еталону поведінки; категоричність або консервативність в оцінках дітей; невміння приховувати або згладжувати неприємні відчуття від зіштовхування з некомунікабельними якостями у своїх вихованців; прагнення переробити, перевиховати учнів; намагання підігнати учнів під себе; невміння пробачати учням їх помилки, незручність, ненавмисно заподіяні йому неприємності; нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту; погане пристосування до характерів, звичок, установок або домагань інших.

Ключові слова: комунікативна толерантність, спілкування, вчитель початкових класів, молодший школяр, взаємодія.

Liulka Anna

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

A PLACE OF COMMUNICATIVE TOLERANCE IN INTERACTION OF PRIMARY CLASS TEACHERS WITH SCHOOLS

Summary. The concepts and peculiarities of manifestation of communicative tolerance of primary school teachers in interaction with children of primary school age are revealed. Communicative tolerance is described as a complex multicomponent education that reflects the characteristics of educational culture and upbringing of the person, experience of communication, values, needs, interests, attitudes, character, temperament, habits, features of thinking and stereotypes of behavior. The dynamics of communicative tolerance in the professional activity of primary school teachers are highlighted. The lack of communicative tolerance or its low level is explained by the negative reactions of the teacher to the revealed differences between the substructures of his personality and the student's personality. The importance of high level of communicative tolerance for co-operation of teacher with students is emphasized. The basic personality substructures that determine the communicative tolerance of primary school teachers are characterized, namely: intellectual, value-orientational, ethical, aesthetic, emotional, energy-dynamic, character and functional. The signs of situational, typological, professional and general communicative tolerance are analyzed. The level of situational communicative tolerance is recorded in the teacher-student relationship as a clearly directed flow of emotions. The level of typological communicative tolerance is reflected in the attitude of the teacher to the collective types of personality or groups of students. The level of professional communicative tolerance is manifested in relation to certain types of people in the course of interaction in the workplace. The level of overall communicative tolerance contains tendencies towards people as a whole, tendencies due to life experience, attitudes, character traits, ethical principles. Indicators of low levels of overall communicative tolerance include the following behaviors of a primary school teacher: inability or unwillingness to understand and accept the individuality of children; viewing oneself as a standard of behavior; categoricity or conservativeness in children's estimates; inability to hide or smooth unpleasant sensations from colliding with uncompromising qualities in their pets; the desire to recycle, re-educate students; an effort to fit students in; inability to forgive the students their mistakes, inconvenience, unintentionally caused him trouble; intolerance to physical or mental discomfort; poor adaptation to the characters, habits, attitudes, or aspirations of others.

Keywords: communicative tolerance, communication, elementary school teacher, junior high school student, interaction.

Постановка проблеми. Складна система суспільних потреб ставить перед сучасною школою щоразу нові вимоги до рівня освіти дітей і молоді, засвоєння ними загальнолюдських цінностей, способів взаємодії учасників навчально-виховного процесу. Визнання обов'язкового характеру змін у праці вчителя

на кожному рівні освіти передбачає виховання у дусі толерантності.

Вчителі початкових класів щоразу частіше шукають нових рішень функціонування в оточуючому світі без ворожнечі, образ, а у схваленні, діалозі, взаємодії спільних прийнятних цінностей. Потенційним шляхом підвищення якісного

рівня педагогічної праці є дотримання комунікативної толерантності у взаємодії зі школярами. Її особливості свідчать про стан внутрішньої гармонії, здатність до самоконтролю і самокорекції, розв'язання не тільки дидактичних, але й моральних проблем мережі комунікативних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На комунікативну толерантність як одну з найважливіших й інформативних рис вчителя вказують Н. Козинець, О. Матієнко, С. Шабат-Савка та ін. Сучасні науковці досліджують педагогічні аспекти комунікативної толерантності, зокрема, комунікативна толерантність у контексті педагогічної взаємодії (Н. Котух, Ю. Тодоровцева та ін.); комунікативна толерантність педагога в освітньому процесі (О. Клепцова, Є. Подивилова та ін.); значення комунікативної толерантності вчителя початкової школи (Л. Ачасова, О. Савченко, В. Уланов та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ознаки і чинники комунікативної толерантності учителя початкових класів у призмі Концепції Нової української школи вивчені недостатньо. Оскільки педагог регулює міжособистісні стосунки, обумовлені характером педагогічної взаємодії, проблема утвердження комунікативної толерантності у молодшій школі є актуальною.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей прояву комунікативної толерантності у взаємодії вчителя початкових класів зі школярами.

Виклад основного матеріалу. Термін «толрантність» позначає ліберальне ставлення до поведінки та поглядів інших осіб, поблажливість до тих людських позицій, які частково або повністю незгідні з позицією певного індивіда. Рівень толерантності особистості, у першу чергу, виявляється в особливостях її емоційного реагування на навколишні подразники, якими часто виступають інші люди: висока толерантність сприяє забороні неприйнятних установок, тоді як низька пов'язана з безперешкодним проявом негативного ставлення [2, с. 38].

Практичний аспект толерантності пов'язаний із безупинним діалогом як постійним елементом спілкування людей і набувається у процесі збагачення власного досвіду. Повсякденне і професійно-ділове спілкування свідчать про багатоманітність прояву комунікативної толерантності.

На думку С. Шабат-Савка, комунікативна толерантність характеризує ставлення особистості до прийнятних чи неприйнятних, на її думку, емоційних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії. За своєю природою вона є досить складним утворенням, в якому відбиваються особливості освітньої культури і виховання особистості, досвід спілкування, цінності, потреби, інтереси, установки, характер, темперамент, звички, особливості мислення і стереотипи поведінки [8, с. 60].

Як стверджує Л. Ачасова, в ході взаємодії партнери зіставляють і оцінюють якості і стани один одного на рівні окремих підструктур особистості. Комунікативна толерантність виявляється в тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї

особистості і особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з цього приводу. Так само у широкому діапазоні розкривається ступінь зниження комунікативної толерантності: риси іншої людини можуть викликати часткове, істотне або повне засудження, роздратування або неприйняття [1, с. 25].

У Концепції Нової української школи наголошується на суб'єктності навчання, орієнтації на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризмі Чим менше незрозумілих і неприйнятних для себе відмінностей знаходить вчитель в учневі, тим вищий у нього рівень комунікативної толерантності, тим рідше він засуджує індивідуальність дитини або драгується з приводу її яскраво виражених властивостей. В професійній діяльності вчителя початкових класів можна спостерігати динаміку комунікативної толерантності. Наприклад, молоді педагоги часто демонструють знижену толерантність до деяких типів неуспішних і недисциплінованих учнів, але з часом терпимість зростає. Можлива й зворотна залежність – зі збільшенням стажу роботи все більше виявляється роздратування з приводу поведінки школярів. Непостійність комунікативної толерантності виявляється і в зміні періодів сприйняття та роздратування.

Вчитель початкових класів з високим рівнем комунікативної толерантності достатньо врівноважений, передбачуваний у своєму ставленні до дітей й емоційно сумісний з різними людьми. Завдяки цьому створюється психологічно комфортна обстановка для спільної діяльності педагога зі школярами, досягнення синергетичного ефекту (задоволення від взаємодії на рівні співпраці). Спілкуючись з толерантною особистістю, учні відчувають комфорт і задоволення від співпраці [3, с. 4].

Відсутність комунікативної толерантності або її низький рівень пояснюються негативними реакціями вчителя на виявлені відмінності між підструктурами своєї особистості й особистості учня. Чим виразніші негативні переживання педагога з приводу своєрідності молодшого школяра, тим нижчий рівень толерантності, тим важче демонструвати прихильність до дитини, сприймати її в усіх або деяких проявах, стримувати незадоволення нею. Вчитель зі зниженим рівнем комунікативної толерантності є джерелом негативної емоційної енергії, яку він переносить на своїх учнів [6, с. 7].

Основними підструктурами особистості, що обумовлюють комунікативну толерантність вчителя початкових класів, за В. Улановим, є:

- інтелектуальна – передає парадигму розумової діяльності педагога, тобто принципи розуміння ним дійсності, звичні для нього стереотипи осмислення проблем, ідей, прийняття рішень.

Вчителю початкових класів доводиться часто стикатися з інтелектуальною своєрідністю школярів в період її становлення. У педагогічному спілкуванні не слід показувати нетерпимість до розумового потенціалу учнів, заявляючи: «Ти міркуєш примітивно», «Твоя логіка виводить мене з рівноваги» і т.д. Демонстрація низького рівня комунікативної толерантності педагога виступає показником негнучкості або лінощів його розуму і заважає розв'язанню конфліктних ситуацій;

– ціннісно-орієнтаційна – включає основні світоглядні ідеали вчителя початкових класів, його життєві найближчі і віддалені цілі, інтереси, оцінки подій.

Кожна людина має своєрідні погляди, уявлення і ціннісні установки, які прагне захистити. Якщо погляди педагога й учнів багато в чому співпадають, то їм легко знайти згоду і взаєморозуміння. Але якщо кожен підходить до подій і фактів лише зі свого боку, то виникає причина проявити комунікативну нетерпимість, тобто засудження, роздратування або неприйняття цінностей іншого;

– етична – виражає етичні норми, яких дотримується вчитель молодших класів. Позначається орієнтація на добро і зло, справедливість або несправедливість, схильність керуватися почуттям обов'язку або звичка поводитися безвідповідально.

Партнери, що володіють різним етичним змістом, зазвичай важко сумісні. Якщо їм доводиться підтримувати тривалі або тісні контакти, це відбувається на рівні їх терпимості: з часом обидві або одна з взаємодіючих сторін починають переживати неприємні почуття. Втім, чинник часу для деяких педагогів неістотний, бо вони готові у будь-який момент і в різних ситуаціях негайно реагувати на відмінності в своїй етичній сфері і етичних орієнтаціях учня. Це може виразитися в моралі вчителя, у підкресленні власних переваг або в обмеженні контактів з певною категорією учнів;

– естетична – охоплює область переваг, смаків і відчуттів, особливості сприйняття педагогом красивого і потворного, комічного і трагічного. Часто вчителі з великим бажанням дає оцінки подіям і оточуючим, предметам і об'єктам, проявляючи суб'єктивізм та естетичне свавілля;

– емоційна – демонструє переважаючий емоційний спектр, в якому найчастіше перебуває вчитель початкової школи: радість або сум, оптимізм або песимізм, схвильованість або спокій, безтурботність або тривожність, миролюбність або агресивність та ін. [7, с. 62].

Навіть короткочасне перебування в «чужому» для себе емоційному полі іншої людини може викликати неприємні відчуття. З цим пов'язана низка труднощів у роботі вчителя початкових класів: він мимоволі занурюється у специфічний емоційний фон афективного реагування, властивий молодшим школярам. В подібних умовах збільшується навантаження на комунікативну толерантність або включаються особливі механізми психологічного захисту, такі, як усунення від переживань учнів, агресія у відповідь і т. ін.;

– енерго-динамічна – відображає енергетичні властивості вчителя початкових класів.

Позитивно «заряджена» людина ніби притягує до себе оточуючих: вона відкрита для спілкування, емоційно відгукується на події навколо, готова до співпраці і позитивно оцінює співучасників діяльності. Педагог з негативним енергетичним полем своєю поведінкою, інтелектуальними й емоційними проявами ніби відштовхує партнерів, споруджує невидимі, але добре відчутні бар'єри на шляху до співучасті і співпереживання. Нейтральна енергія робить його байдужим на інтелектуальному та емоційному рівнях;

– характерологічна – зосереджує стійкі, типотворючі риси особистості вчителя початкових класів, вроджені або надбані під впливом оточення в результаті виховання чи наслідування.

Характер – це система самовираження особистості, за допомогою якої вона адаптується до самої себе, здійснює свою психічну діяльність у найбільш зручних і звичних для себе формах і режимах. Коли взаємодіють педагог і молодший школяр з істотними відмінностями в характері, обидва можуть відчувати труднощі внутрішньої психічної діяльності і процесу співпраці [7, с. 63].

Комунікативна толерантність виявиться в тому, що вчитель здатний прийняти, не виділяти ці відмінності, наприклад, під впливом великої прихильності або, навпаки, повної байдужості до учня. Так, наприклад, педагог, який у першу чергу любить своїх школярів, а тільки після них – навчальні предмети, проявлятиме комунікативну толерантність навіть до тих, хто їх не любить і не знає;

– функціональна – закріплює різні системи життєзабезпечення і підтримки комфорту особистості вчителя початкових класів, а саме потреби та досягнення.

Будь-які посягання на них сприймається вчителем як загроза благополуччю, як наступ на своє існування. У той же час педагог з низьким рівнем комунікативної толерантності виказує незадоволення, роздратування або неприязнь до учня, який прагне проявити і відстояти свої потреби.

Вірогідність прояву комунікативної толерантності на рівні функціональної підструктури особистості тим вища, чим: 1) більше схожості в кількості й найменуванні активно задіяних, проявлених і таких, що захищаються, потреб; 2) більше співпадають у педагога і школяра досягнення, потреби (співпадають в їх значущості і послідовності здійснення); 3) більш схожі бажання педагога й учня (у прагненні задовольнити конкретні потреби).

Характеризуючи вчителя початкових класів, О. Матієнко визначає у нього:

– рівень ситуативної комунікативної толерантності – фіксується у взаєминах вчителя та школярів як чітко спрямований потік емоцій. Низький рівень ситуативної комунікативної толерантності виявляється, наприклад, у висловах: «Він мене дратує своєю присутністю», «Мене все в ньому обурює». Про високий рівень свідчить вирази типу: «З цієї дитиною легко спілкуватися», про середній рівень: «Іноді він нестерпний», «Дещо мене в ньому дратує»;

– рівень типологічної комунікативної толерантності – виявляється у ставленні педагога до збірних типів особистості або груп учнів. Низький рівень типологічної толерантності виражається, наприклад, у словах: «Мене дратує такий тип людей», середній рівень: «Такі учні викликають у мене суперечливі відчуття», високий рівень: «Обожнюю такий тип хлопчиків (дівчаток)»;

– рівень професійної комунікативної толерантності – проявляється у ставленні до певних типів людей в ході взаємодії на робочому місці. Так, можна говорити про педагога в його відносинах з неуспішними і недисциплінованими учнями, які що відстають в навчанні, порушують навчальний режим, заважають не тільки педа-

гогові, але й своїм однокласникам працювати на заняттях і т.п. У вчителів є поняття «хороший» або «поганий» учень, за допомогою яких вони на рівні професійної толерантності позначають своє ставлення до різних категорій школярів;

– рівень загальної комунікативної толерантності – містить тенденції ставлення до людей у цілому, тенденції, обумовлені життєвим досвідом, установками, властивостями характеру, етичними принципами [4, с. 30].

Про низький рівень загальної комунікативної толерантності свідчать наступні особливості поведінки вчителя молодшої школи:

– не вміє або не хоче розуміти чи приймати індивідуальність дітей. Ступінь неспівпадання особистісних підструктур партнерів і складає відмінності їх індивідуальностей;

– оцінюючи поведінку, образ думок або окремі характеристики учнів, розглядає як еталон себе самого. У цьому випадку він відмовляє учневі в праві на індивідуальність і намагається втиснути його в ту або іншу підструктуру своєї особистості. У прямому або завуальованому вигляді педагог вважає себе «істиною в останній інстанції», судить про учнів за своїми звичками, установками і настроями;

– категоричний або консервативний в оцінках дітей. У такий спосіб він регламентує прояв індивідуальності учнів і вимагає від них переважної для себе одноманітності, яка відповідає його внутрішньому світу – цінностям і смакам;

– не вміє приховувати або згладжувати неприємні відчуття від зіптовхування з некомунікабельними якостями у своїх вихованців. Педагог з низьким рівнем загальної комунікативної толерантності зазвичай демонструє некеровані негативні реакції у відповідь на некомунікабельні якості учня;

– прагне переробити, перевиховати учнів. По суті, він береться за непосильне завдання – змінити ту або іншу підструктуру особистості, відновити, перепідпорядкувати або замінити її елементи. Спроби вчителя перевиховати учня (учнів) виявляються в жорсткій або м'якій формі, але в будь-якому випадку вони зустрічають опір. Жорстка форма проявляється у звичці повчати, докоряти в порушенні шкільного розпорядку і дисципліни на. М'яка зводиться до вимог дотримувати правила поведінки і співпраці, до зауважень з різного приводу;

– хоче підігнати учнів під себе, зробити їх «зручними». У даному випадку педагог переробляє якості особистості учня, прагнучи регламентувати його вчинки або добиваючись схожості з собою, наполягає на ухваленні своєї точки зору, оцінюючи учня, керується своїми обставинами і т. ін.;

– не вміє пробачати учням їх помилки, незручність, ненавмисно заподіяні йому неприємності. Свідомість педагога «застряє» на відмінностях між особистісними підструктурами – своєї і учня. Це джерело взаємних образ, прагнення ускладнити відносини з вихованцем, додавати особливого неприємного сенсу вчинкам і словам учня;

– нетерпимий до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився учень. Це спостерігається у випадках, коли учень скаржиться, вередує, нервує або шукає співучасті і співпереживання. Вчитель з низьким рівнем комунікативної толерантності – душевно холодний і тому або не помічає подібних станів, або вони його дратують і викликають засудження. При цьому він ігнорує те, що сам теж буває в дискомфортних станах і зазвичай розраховує на розуміння і підтримку оточуючих;

– погано пристосовується до характерів, звичок, установок або домагань інших. Ця обставина вказує на те, що адаптація до самого себе для педагога функціонально важливіша і досягається простіше, ніж адаптація до своїх школярів. В взаємне існування, проте, припускає адаптаційні уміння обох сторін. Наростання нетерпимості до оточуючих є достатньою ознакою низького або дуже низького рівня толерантності – супутника порушень у сфері характеру і професійної деформації особистості.

Аналіз причин педагогічних конфліктів С. Шабат-Савка доводить, що часто ініціатором конфлікту стає вчитель з низьким рівнем комунікативної толерантності [8, с. 62]. Такий педагог віддає перевагу авторитарним способам управління конфліктами та їх вирішенню: примушуванню, ультиматумам, погрозам, які належать до неефективних способів розв'язання конфлікту.

Висновки і пропозиції. Комунікативна толерантність вчителя початкових класів у педагогічній взаємодії є засадою спільної діяльності і розвитку кожного учня. Вона виступає систематизуючою характеристикою, що включає багато інших якостей педагога, перш за все етичних, характерологічних і інтелектуальних. Загальна комунікативна толерантність значною мірою зумовлює інші її форми – ситуативну, типологічну, професійну.

Підвищення рівня комунікативної толерантності вчителя початкових класів відбувається за двох умов: подолання негативного враження від відмінностей між підструктурами своєї особистості й особистості учня або усунення обставин, що викликають або підкреслюють ці відмінності.

Перспективами подальших досліджень є визначення факторів впливу на формування комунікативної толерантності вчителя початкових класів та педагогічних умов підвищення її рівня.

Список літератури:

1. Ачасова Л.Ю. Толерантность в деятельности современного педагога. *Педагогическое образование и наука*. 2015. № 11. С. 23–28.
2. Козинець Н. П. Що таке толерантність? *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2014. № 9. С. 38–42.
3. Котух Н. Особистість: від самоідентифікації до толерантності. *Імідж сучасного педагога*. 2016. № 2. С. 3–6.
4. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Рідна школа*. 2015. № 6. С. 29–32.
5. Нова українська школа: порадник для вчителя / заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
6. Савченко О. Вчимося толерантності. *Учитель початкової школи*. 2018. № 9. С. 4–8.
7. Уланов В. Формирование толерантности в школе: подход, основанный на понимании природы человека. *Директор школы. Україна*. 2014. № 2. С. 61–67.
8. Шабат-Савка С. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій. *Мандрівець*. 2018. № 6. С. 59–63.

References:

1. Ahasova, L.Yu. (2015). Tolerantnost v deiatelnosti sovremennoho pedahoha [Tolerance in the activities of a modern educator]. *Pedahohycheskoe obrazovanye y nauka*, no. 11, pp. 23–28.
2. Kozynets, N.P. (2014). Shcho take tolerantnist? [What is tolerance?]. *Klasnomu kerivnyku. Use dlia roboty*, no. 9, pp. 38–42.
3. Kotukh, N. (2016). Osobystist: vid samoidentyfikatsii do tolerantnosti [Personality: from self-identification to tolerance]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, no. 2, pp. 3–6.
4. Matiienko, O. (2015). Vychovannia tolerantnosti pochynaietsia z uchytelia [Educating tolerance begins with the teacher]. *Ridna shkola*, no. 6, pp. 29–32.
5. Bibik, N.M. (ed.) (2018). Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian School: Teacher Advisor]. Kyiv : Litera LTD.
6. Savchenko, O. (2018). Vchymosia tolerantnosti [We learn tolerance]. *Uchytel pochatkovoї shkoly*, no. 9, pp. 4–8.
7. Ulanov, V. (2014). Formyrovanye tolerantnosti v shkole: podkhod, osnovannyi na ponymannyu pryrody cheloveka [Forming tolerance in school: An approach based on understanding human nature]. *Dyrektor shkoly. Ukraina*, no. 2, pp. 61–67.
8. Shabat-Savka, S. (2018). Tolerantne spilkuvannia yak sposib vyrazhennia komunikatyvnykh intentsii [Tolerant communication as a way of expressing communicative intentions]. *Mandrivets*, no. 6, pp. 59–63.